

15. Mesha, V.G. (2007). *Confessional and social aspects of the Orthodox Church in Ukraine 1875–1900 an.* Donets'k: North-Press, 354. (in Ukr.).

GORPYNCHENKO Inna, Candidate of Sciences (History), Associate Professor, Department of World, History Borys Grinchenko Kyiv University,
e-mail: inna_gorpynchenko@ukr.net

ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF THE DIOCESAN ADMINISTRATION OF THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH IN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY: HISTORIOGRAPHY

Abstract. Introduction. *History of development of the administration system in dioceses of the Russian Orthodox Church in Ukraine in the second half of the 19th century remains one of the perspective and unfinished areas of research. Today it is important to find the elements of church order, which would show, firstly, that deformed church body contained living Ukrainian traditions of conciliarity, and secondly, undiscovered potential of participation of clergy and laity in social and national processes.*

Purpose. *Reproduction of main features of integral historiography of the diocesan administration system of the Russian Orthodox Church in Ukraine in the second half of the 19th century.*

Results. *The analysis found that researchers in their studios followed high church or Ukrainian national concepts. The first concept was based on the monopoly of the Russian Orthodox Church in the confessional space of Ukraine. The second one confirmed unnatural takeover of Ukrainian church by the Russian one, and defended prospects of institutional restoration of the Ukrainian Orthodox Church.*

Consolidated conclusions of researches on trends of the diocesan administration of the Russian Orthodox Church in Ukraine in the second half of the 19th century: growing dependence of the church on the state; strengthening of centralization of the diocesan administration system; establishing latent ways to preserve Ukrainian high church traditions for individual parishes.

Conclusion. *According to the historiography of the problem, the second half of the 19th century was the period of undivided rule of the Russian Orthodox Church in Ukraine. Evolution of the administrative control of the Russian Orthodox Church in Ukraine underwent three stages of scientific understanding. Pre-Soviet time researchers summarized powerful layer of sources on peculiarities of realization of administrative functions by diocesan bishops and church charity. Soviet historiography of the problem was characterized by focused harping on the facts, in particular in terms of fusion of church and state apparatus, clericalization of church life and enhance of parasitic nature of the church. Modern, mainly national historiography, came to the initial level of analysis of specific diocesan administration of the Orthodox Church in Ukraine. As it turned out, the main idea was in more strict centralization of the church administration system, particularly due to the urgency of the national problem in Ukraine, its proximity to the Western Roman Catholic and Protestant world.*

Key words: *historiography, Ukrainian lands, Russian Orthodox Church, dioceses, welfare, diocesan bishops, second half of the 19th century.*

Одержано редакцією 12.12.2016
Прийнято до публікації 23.12.2016

УДК 94(477+470+571)

ПАСІЧНИК Іван Миколайович,
аспірант кафедри історії України Київського
університету імені Бориса Грінченка
e-mail: IvanNic@bigmir.net

ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ ТА УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА В УЯВЛЕННЯХ ЕРНЕСТА ФОН ВАЛЯ

Розкрито погляди російського військово емігрантського історика Ернеста фон Валя на Українську Державу П. Скоропадського та її значення в антибільшовицькій боротьбі 1918–1920. Проаналізовано чотири його ґрунтовні праці, написані в 1935–1938 рр. Виявлено, що саме від визнання самостійності України в 1918 р. залежала перемога білих сил.

Ключові слова: *П. Скоропадський, гетьман, Українська Держава, українське питання, Білий рух, Е. фон Валь.*

Постановка проблеми. Серед російських емігрантських дослідників міжвоєнного періоду великим винятком є ті, хто не лише позитивно ставився до гетьмана, а й не висту-

пав проти української державності. Саме до числа таких істориків належав Ернест фон Валь – російський генерал-майор, що в 20–30 – х рр. ХХ ст. проживав в Естонії та особисто знав таких відомих російських діячів як С. Сазонов, М. Юденич, Д. Щербачов та ін. Втім на сьогодні сучасні вітчизняні та зарубіжні вчені, незважаючи на ґрунтовний аналіз історичної спадщини попередників, майже нічого не говорять про вельми цікаві напрацювання цієї особистості. Тоді як всебічне представлення поглядів Е. фон Валя щодо П. Скоропадського та Української Держави заслуговує на увагу.

Мета – висвітлити погляди Е. фон Валя на роль та значення П. Скоропадського і Української Держави в антибільшовицькій боротьбі 1918–1920 рр. та в контексті політичного майбутнього Росії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана тема вітчизняними науковцями ще не піднімалася. Що ж до зарубіжних вчених, то вона лише побіжно через призму аналізу літературної спадщини Е. фон Валя розглядалася в працях естонського дослідника Білого руху Р. Абісогомьяна [1].

Виклад основного матеріалу. В 1937 р. Е. фон Валь видає в Таллінні чергову свою книгу, в якій розмірковує над причинами поразки білих в громадянській війні в Росії 1918–1922 рр. У ній російський офіцер доходить висновку, що задля перемоги у тодішньому протистоянні з більшовиками лідери Білого руху повинні були не перешкоджати українському національному руху, а навпаки підтримати його прагнення до самостійної державності. Він стверджував, що якби національна Україна збереглася і весь південь колишньої Російської імперії складав би незалежну державу, то СРСР давно був би ліквідований [2, 41].

На думку Е. фон Валя, переломним моментом тут могла бути підтримка керівництвом Добровольчої армії Української Держави, очолюваної гетьманом П. Скоропадським. Історик нагадував, що гетьман відновив земельну власність, свободу віросповідання і законний суд, оголосив про намір дати ліберальну конституцію та розробити аграрну реформу. Однак він не мав армії із-за попередніх домовленостей Центральної Ради та Німеччини, а тому власними силами не міг протистояти ні більшовицькому вторгненню, ні повстанцям, підбурюваним українськими соціалістами. За цих умов, коли в листопаді 1918 р. німецькі війська почали готуватися до виходу з України, П. Скоропадський був змушений звернутися за допомогою до дипломатичних представництв держав Антанти в Яссах. Вони в свою чергу ніяких мійр по захисту України не вжили, а підтримали місцеві революційні сили та стали вимагати від гетьмана оголошення федерації з Росією. І хоча останнє було виконано, допомога так і не була надана. Навпаки, декларація федерації ще більше посилила антигетьманські сили, даючи їм нові приводи до агітації та пропаганди [2, 18–19]. В кінці-кінців гетьман під тиском обставин зрікся влади, а боротьба за українську державність вже незабаром потерпіла фіаско. Водночас програли свою війну і білогвардійці.

Причину останнього Е. фон Валь бачив в нерозумінні лідерами Добровольчої армії «українського питання». Яскравим прикладом цього стала позиція А. Денікіна, для якого безкомпромісним «символом віри» являлись єдина російська державність та союзницька орієнтація на Антанту. Цей керівник білих аж ніяк не пов'язував народні маси України з українським сепаратизмом, вбачаючи в жовто-блакитному прапорі «національний символ» лише української соціалістичної інтелігенції [3, 55]. Вважаючи Українську Державу штучним утворенням, він звинувачував гетьмана в провадженні національного шовінізму та насильницькій українізації, із-за якої змушували «ламати російську мову на галіційську» [3, 54, 63].

Водночас, за словами А. Денікіна, засуджуючи українську безпринципну політику, Добровольча армія не вдавалася ні до яких конкретних заходів, ворожих гетьманському уряду. Оскільки штаб Добровольчої армії не вмів та не хотів вести політичної інтриги, а сам факт гетьманства не здавався загрозливим для російської національної ідеї [3, 64–65].

Проте з такою позицією А. Денікіна та його послідовників Е. фон Валь аж ніяк не погоджується. На його думку, дії Добровольчої армії носили цілком агресивний характер по відношенню до гетьмана та української державності. Аналізуючи мемуари А. Денікіна, він наводить, що російські офіцери сприяли організації антиурядових банд в Україні, тоді як допущені в Київ російські політичні організації, підтримувані вождями Білого руху, боролися проти української влади. Водночас спроби української сторони налагодити відносини з Білим рухом рішуче відкидалися. Врешті-решт саме лідери білих зіграли вирішальну роль в долі Української Держави. Підбурені ними представники Антанти, які

мали в Яссах вирішити майбутнє України, заставили гетьмана зробити фатальний крок – відмовитись від самостійної України. При цьому цілком заранне було зрозуміло для вождів Білого руху, що реалізація цієї вимоги гетьманом приведе до падіння його режиму, а разом і до ліквідації української державності. Як результат, Україна опинилася неозброєною та відкритою для більшовицького наступу, тоді як Антанта не лише не стала на захист України, а й сприяла знищенню її державності [2, 39–41].

Окрім цього Е. фон Валь наводив статтю П. Рорбаха, в якій цей відомий німецький публіцист показував цілковите нерозуміння німецькою політичною та військовою елітою «українського питання». П. Рорбах відмічав несприйняття німцями важливості звільнення України з-під московського ярма, навіть, під час укладення миру в Брест-Литовську. Німецький публіцист писав: «Ніхто не розумів антагонізму українців і великоросів; а навпаки всі вважали возз'єднання України та Росії нормальним» [2, 38].

Виходячи з цього, Е. фон Валь наголошує, що таким чином німці, яких Добровольча армія зараховувала до ворогів, робили прямо протилежне від них очікуваному. А саме допомагали А. Денікіну в руйнуванні української державності а це, на думку Е. фон Валя, лише шкодило інтересам Білого руху. Оскільки замість того, щоб захопити Москву, більшість своїх зусиль вожді білих, очікуючи приходу союзницьких військ, направили на боротьбу з самостійницькими прагненнями місцевих жителів на окраїнах бувшої імперії Романових. Втім саме останнім, а не Білому руху допомогли держави Згоди. І лише Україна, скомпрометована в Яссах, не була підтримана своєчасно Європою як Польща, Естонія, Латвія, Литва, Фінляндія. Е. фон Валь безапеляційно констатував, що лише ці помилки білих, зроблені в 1918–1919 рр., а не сила більшовизму, призвели до їхньої поразки [2, 60].

Не оминув військовий історик і того, що одна з держав Антанти – Велика Британія, ставлячи за мету – розчленувати Російську імперію, була зацікавлена в залишенні саме України під владою більшовиків, оскільки останніх було важливо зберегти як «руйнівний» елемент [2, 70]. Цим самим британці послаблювали позиції прихильників єдиної Росії.

Таким чином Велика Британія спочатку сприяла ліквідації в Яссах української державності, а через два роки і Добровольчої армії. А керівники білих так і не зрозуміли спільність своїх інтересів з українськими.

Аналізуючи погляди Е. фон Валя, ми відзначаємо значну еволюцію його суспільно-політичних поглядів по відношенню до «українського питання». Так, в своїх спогадах російський генерал не багатослівний про Україну та українців. Він згадував свою подорож по Україні, окупованій німцями в 1918 р. Зокрема, перебуваючи в Києві, він вирішив зайти до П. Скоропадського, але не як до гетьмана, а як до бувшого командира полку. Але потрапивши в палац, він побачив метушню і таких сумнівних постатей, що змінив наміри та пішов. Тоді враження у нього залишилось дуже негативне, оскільки в такій атмосфері, здавалось, нічого доброго з Гетьманату не могло вийти, а влада спиралася тільки на авторитет німців [4].

Втім, як бачимо, в еміграції Е. фон Валь став більш позитивно думати про П. Скоропадського. Він почав схвально говорити про гетьманських рух, не ворожий Росії і побудований на прагненнях та інтересах аграрних мас України [2, 23]. На відміну від більшості російських дослідників, він не сумнівався в існуванні окремого українського народу з власною самобутньою мовою. А тому справедливо зазначав, що лише необізнані іноземці, люди, котрі ведуть певну політичну гру, та росіяни, які знають історію із праць Д. Іловайського, могли заявляти, що Україну придумали австрійці чи німці. Тоді як мільйони українців ще до революції не бажали, щоб їх змішували з росіянами, не дивлячись на царську політику в цьому напрямі протягом 125 років [2, 13].

Безумовно поява книги Е. фон Валя про Україну не змогла пройти повз увагу українських політичних організацій. Зокрема, неофіційний друкований орган Краєвої Екзекутиви ОУН Закарпаття відзначав в 1938 р., що Е. фон Валь «розправляє» з пануючими поглядами в російській еміграції на Україну, доводячи, що лише при самостійній Україні можливо звільнити Росію від більшовиків. Проте видання зазначало, що російський генерал бажав звільнення України не з любові до неї, а з «любові до Московії», оскільки його ворожість до більшовизму переважала на ідеєю «єдиної та неділимої» [5, 39]. Водночас, ми вказуємо і те, що українські публіцисти виявляли надмірну упередженість до цього військового історика. Вони представляли його як вищого керівника «Денікінщини» [5,

39]. Це при тому, що Е. фон Валь не брав участі в громадянській війні, не вірячи в успіх Білого руху.

Небезінтересно, що відмова підтримати самостійницькі прагнення народів Російської імперії – як головна причина поразки білих у громадянській війні – озвучується не лише в його книзі 1937 р. про Україну, а й в деяких інших. Зокрема, в праці 1935 р., присвяченій діяльності генерала Д. Щербачова в Білому русі в 1917–1920 рр. У ній історик іронізував над тим, чи можуть білі дорікати всьому світу та колишнім союзникам в несправедливості, коли від них конкретно все залежало: або залучити на свою сторону сили національних окраїн про людське око чи тимчасово або вести одночасно війну проти них і більшовиків [6, 144]. У роботі 1936 р. про громадянську війну в Фінляндії, Е. фон Валь констатував, що фінські «білі» з нікчемними засобами змогли отримати остаточну перемогу над червоними, тоді як армії О. Колчака та А. Денікіна, маючи незрівнянно більші ресурси та можливості, зазнали краху. Щодо цього Е. фон Валь було ясно одне: Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Україна, Дон, кавказькі народи, які воювали проти більшовиків, були «логічними» союзниками російських білих, які однак цим аж ніяк не скористались [7, 69–70]. А більш того в ім'я своїх моральних принципів не лише відмовлялися від допомоги цих природних союзників (пропозиція фінського головнокомандувача К. Маннергейма), а й проявляли відкриту ворожість, яка особливо проявилася щодо України [7, 74–75]. В 1938 р. під впливом нових польських джерел в ще одній своїй праці російський генерал дещо відкоригував свою позицію щодо України. Він переконував, що коли в Польщі при владі опинився Ю. Пілсудський, а в Україні – С. Петлюра, то «біла справа» в принципі була програна. Оскільки до появи їх на чолі своїх держав, в очільників білих існував шанс заручитися союзником в особі правої влади гетьмана, з допомогою якого та німців можна було швидко знищити Червону армію [8, 68]. А потім білі влаштувалися би в Москві, в той час як гетьманська Україна стримувала б агресивну Польщу, яка ставала головною загрозою для російської та української державності.

Цікаво, що в своїй літературній спадщині Е. фон Валь залишив чимало передбачень про подальшу політичну долю України. Він відзначав вирішальну роль українців в майбутньому конфлікті, в який будуть втягнуті Польща, СРСР та Німеччина. А декотрі його слова, сказані в 1937 р. і зовсім виявились пророчими і справдилися в 1991 р.: «Як би не було боляче для нащадків Російської імперії, але наслідком падіння більшовиків буде відділення України, незалежно від того, чи буде переважати у переможців і сусідів тенденція до створення Єдиної Неділимої Росії, чи ні» [2, 43].

Висновки. Отже, Е. фон Валь був переконаний, що саме неправильна політика лідерів Білого руху по відношенню до національних держав та державних утворень, що виникли на території колишньої імперії Романових, призвела їх до поразки. Замість того, щоб налагодити союзні відносини з ними на базі антибільшовицької боротьби, білі, навпаки досить часто проявляли ворожість. Яскравим прикладом цього була Українська Держава на чолі з гетьманом П. Скоропадським, якій відмовили в праві на самостійне існування. На думку Е. фон Валя, підтримка Добровольчою армією в 1918 р. гетьманської влади, без необхідності оголошення нею федерації, дала б змогу сконцентруватися на боротьбі за більшовицьку Москву і сприяла б стримуванню подальшої агресії Польщі Ю. Пілсудського. Окрім цього, військовий історик показав, що верхи Німецької імперії не розуміли «українського питання» та діяли на користь інтересів Добровольчої армії, в той час як союзна останнім Велика Британія, навпаки, виходячи з планів розчленування Росії, свідомо йшла в напрямку передачі тільки однієї України більшовикам. Е. фон Валь стверджує, що як і тоді, так і в майбутньому, саме прагнення українців жити у власній самостійній державі будуть вирішувати долю Росії.

Список використаної літератури

1. Абисогомян Р. Роль русских военных деятелей в общественной и культурной жизни Эстонской Республики 1920–1930-х гг. и их литературное наследие [Электронный ресурс] / Р. Абисогомян. – Тарту, 2007. – Режим доступа: http://www.dk1868.ru/statii/Abisogomjan_2.pdf
2. Валь Э. Г. Значение и роль Украины в вопросе освобождения России от большевиков на основании опыта 1918–1920 гг. / Э. Г. Валь. – Таллин: Издание автора, 1937. – 71 с.
3. Деникин А. И. Очерки русской смуты: Белое движение и борьба добровольческой армии. Май – октябрь 1918 / А. И. Деникин. – Минск: Харвест, 2002. – 464 с.

4. Валь Э. Г. Воспоминания. Генеральный Штаб – Гражданская война – Эмиграция. 1905–1913, 1918–1919 [Электронный ресурс] / Э. Г. Валь. – Режим доступа: <http://www.podvorje.com/novosti/230211.html>
5. М. С. Московський генерал про Україну // Пробоєм – часопис закарпатської молоді. – 1938. – Ч. 4. – С. 39–41.
6. Валь Э. Г. К истории белого движения. Деятельность генерал-адъютанта Щербачева / Э. Г. Валь. – Таллин: Издание автора, 1935. – 158 с.
7. Валь Э. Г. Война белых и красных в Финляндии в 1918 г. / Э. Г. Валь. – Таллин: издание автора, 1936. – 104 с.
8. Валь Э. Г. Как Пилсудский погубил Деникина / Э. Г. Валь. – Таллин: издание автора, 1938. – 110 с.

References

1. Abisogomyan, R. (2007). *The role of Russian military leaders in social and cultural life of the Republic of Estonia 1920-1930 and their literary legacy*. Tartu. Retrieved from http://www.dk1868.ru/statii/Abisogomjan_2.pdf (in Russ.)
2. Wahl, E.G. (1937). *Value and role of Ukraine in the liberation of Russia from the Bolsheviks based on the experience of 1918-1920*. Tallinn, 71. (in Russ).
3. Denikin, A.I. (2002). *Essays on Russian turmoil. White movement and the struggle of the volunteer army. May-October 1918*. Minsk: Harvest, 464. (in Russ).
4. Wahl, E. G. *Memories. General Staff – the Civil War – Emigration. 1905–1913, 1918–1919*. Retrieved from <http://www.podvorje.com/novosti/230211.html> (in Russ.).
5. М. С. (1938). Moscow General about Ukraine. *Proboiem – chasopys zakarpatskoi molodi (Breakdowns – Transcarpathian youth magazine)*, 4, 39–41 (in Ukr.).
6. Wahl, E. G. (1935). *To the history of the White Movement. The activities of the Adjutant General Shcherbachev*. Tallinn, 158. (in Russ.).
7. Wahl, E. G. (1936). *The war of whites and reds in Finland in 1918*. Tallinn: 104. (in Russ.).
8. Wahl, E. G. (1938). *How did Pilsudski destroy Denikin*. Tallinn, 110. (in Russ.)

PASICHNYK Ivan. PhD student of Borys Grinchenko Kyiv University, Department of History of Ukraine,

e-mail: IvanNic@bigmir.net

PAVLO SKOROPADSKY AND THE UKRAINIAN STATE IN REPRESENTATIONS OF ERNEST VON WAHL

Introduction. Hundreds of different works are written about the Ukrainian State in 1918 and the Hetman P. Skoropadsky. In connection with the celebration of the centennial of the Ukrainian revolution of 1917–1921 historians once again review the works of predecessors, trying to see there something new and interesting. Russian Major General E. von Val - one of those who left interesting reflections on the Ukrainian hetman state and its role in the anti-Bolshevik struggle 1918–1920. However modern scholars about positions of this researcher say almost nothing.

Purpose. The purpose – to show and reveal the views of the Russian emigre military historian E. von Wahl about the role and significance of the Ukrainian State of Pavlo Skoropadsky in the in the context of fight of the White movement against the Bolsheviks during the Russian Civil War 1918–1922 p.

Results. According to E. von Wahl, announcement of hetman's course a on a federation was fatal for his power and the Ukrainian statehood and the leaders of the White movement clearly understood it. Great Britain led the political game directed both against independent Ukraine and white Russia. Germany did not understand importance of decision of the «Ukrainian question» for Europe's future. Ukraine, Finland, Estonia, Latvia, Lithuania, Don and other nation states that emerged on the territory of the former Russian Empire were the natural allies of whites in struggle against the Bolsheviks. But A. Denikin, O. Kolchak and others did not support it.

Conclusion. In opinion of E. von Wahl, Whites had to give Ukraine independence and thus bring it to their side in the struggle against the Bolsheviks. Exactly errors of leadership of the White movement in 1918–1919 were the main reason for the Bolshevik's victory of in the Civil war in Russia. The Ukrainian State headed by Hetman could become a main ally who would help in capturing soviet Moscow.

Key words: P. Skoropadsky, Hetman, the Ukrainian State, the Ukrainian question, the White movement, E. von Wahl.

Одержано редакцією 19.10.2016
Прийнято до публікації 23.12.2016